

Лідія КИЦИЛА

ЧЕСЬКІ ТА СЛОВАЦЬКІ МОВОЗНАВЦІ ПРО ОМОНІМІЮ

Теоретичні проблеми омонімії детально та ґрунтовно висвітлені у французькому, англійському, німецькому та колишньому радянському мовознавстві. Найбільша увага приділялась французькій мові, що засвідчують численні фахові словники омонімів французької мови, перші з яких побачили світ ще на початку ХІХ ст.¹ Потім з'явилися словники омонімів інших мов, зокрема латинської², англійської³ тощо. Серед дослідників омонімії такі відомі вчені, як Р.Лібих, Ж.Жильєрон, А.Мейєр-Любке, Г.Парі, Е.Гаміллшег, Е.Ріхтер, Л.Блумфілд, Ш.Баллі, Л.Булаховський, О.Потебня, В.Абаєв, І.Ожегов, Р.Будагов, О.Ахманова, О.Реформатський, В.Виноградов та ін.

Проблемою омонімії займалися також учені-славісти, розглядаючи її у контексті як однієї мови, так і порівняно з іншими спорідненими слов'янськими мовами. Мета цієї наукової розвідки – познайомити читача з працями чеських і словацьких мовознавців, присвяченими внутрішньомовній та міжмовній омонімії.

Починаючи з засновників Празької школи, у слов'янському, зокрема чеському, мовознавстві омонімія трактується здебільшого як явище нейтральне. Б.Трнка, наприклад, вважав омонімію “суттєвим фактором у розвитку фонологічної системи мови”⁴.

“У мовах можемо спостерігати прагнення розрізнити слова різні за значенням, але подібні за формою (омоніми), або дуже схожі (пароніми)”, – так характеризує це явище Отто Духачек⁵. Досліджуючи взаємовплив форми та значення слова, чеський лінгвіст вказує на те, що омонімія сама по собі нешкідлива, оскільки поширена у всіх мовах. Більше того, деякі письменники використовують слова-омоніми для створення каламбурів⁶. Кожне слово, як відомо, має форму, тобто сукупність звуків (на письмі – групу букв), і значення, або поняття, яке викликає в слухача або читача певні уявлення. Згідно з первісним станом речей слово має тільки одно значення, проте частіше одна і та ж форма позначає декілька понять. Займаючись проблемою зникнення слів, О.Духачек висловлює думку, що її слід розглядати комплексно, тобто вивчаючи одночасно омонімію, паронімію, бісемантизм та полісемантизм⁷. На його думку, різниця між омонімами та багатозначними словами полягає лише в похо-

---

¹ *Fhilipon de la Madelaine*. Des homonymes français. Paris, 1802; *Delion-Daruffa*. Nouveau dictionnaire des mots homonymes. Sèdan, 1805; *Schletzer M.* Die vorzüglichsten Homonymen der französischen Sprache. Wien, 1847; *Zlatogorskoj*. Dictionnaire des homonymes de la langue française. Paris, 1882; *Gorneau E.* Homonymes et paronymes français. Triest, 1906; *Burger A.* Die gleich – und ähnlich lautendem Wörter der französischen Sprache. St.Pöltten, 1907.

² *M.Liber*. Homonyma lingua latinae. Leipzig, 1837.

³ *Schumann St.* Die Homonymen der englischen Sprache. Marburg, 1906.

⁴ Празький лінгвістический кружок. Сб.статей. М., 1967. С.275.

⁵ *Ducháček Otto*. O vzájemném vlivu tvaru a významu slov. Praha, 1953. S.11.

⁶ Там само. С.12–13.

⁷ Там само. С.11.

дженні цих слів, в подальшому ж розвитку різниці немає⁸. Аналізуючи праці інших дослідників омонімії (Р.Лібиха, Г.Парі, Е.Гаміллшега, А.Мейера-Любке, Ж.Жильерона), чеський мовознавець констатує, що більшість з них займалася тільки проблемою зникнення слів, не беручи до уваги зміни їх форми. О.Духачек вважає, що проблема омонімії як негативного фактора (йдеться про її вплив на зміну форми або зникнення слова) залежить від того, чи призводить вона до непорозумінь або хибних асоціацій. На його думку, умовою для створення таких ситуацій є вживання омонімів в одному часовому проміжку, на одній території та в одному суспільному середовищі⁹. Далі має значення належність слів до різних сфер вживання – тобто, є це технічні вирази, слова літературні або взяті з розмовної мови тощо; закріплені вони в стійких словосполученнях чи ні; їх належність до різних частин мови і навіть інтонація та мелодика речення. Варто брати до уваги і те, чи можна замінити омонім іншим словом, наприклад, синонімом, а також сферу вживання омонімів (розмовна – літературна мова).

Відзначаючи існування меншої кількості омонімів у слов'янських мовах, О.Духачек пояснює цей факт порівняно незначними змінами у фонетичній та морфологічній системах цих мов, що призводило до злиття слів¹⁰.

У результаті дослідження автор доходить висновку, що перехід від паронімії до омонімії, від омонімії до бісемантизму та полісемантизму може бути непомітним, оскільки цей взаємовплив природний, а отже, такі зміни – не що інше, як відновлення фактичного або уявного порушення згоди між поняттям і його вираженням.

На відміну від теоретика О.Духачека, інший чеський дослідник – учитель М.Форман – розглядає омоніми, опираючись на класифікації, запропоновані Р.Будаговим, А.Смирницьким та О.Реформатським, та визнає найбільш вдалою останню, згідно з якою усі омоніми діляться на:

- 1) достеменні омоніми;
- 2) омоформи;
- 3) омофони.

Визначаючи шляхи виникнення омонімів, М.Форман ставить на перше місце багатозначність слова – полісемію, яка виникає внаслідок розширення смислового об'єму і цитує відомого чеського лексикографа Л.Копецького, який стверджує, що “єднальною ланкою між значенням є основне поняття, а там, де ця ланка втрачена, слово потрапляє на інше семантичне поле, назва (найменування) розщеплюється і виникає омонім”¹¹.

Зробивши аналіз тлумачення одних і тих самих слів різними словниками (Великий російсько-чеський словник, 1953; та Шкільний російсько-чеський словник, 1955) автор робить висновок про відсутність єдиного підходу до проблеми омонімічності та полісемії, а також про недоліки в лексикографічній теорії. Форман також виявляє інші способи виникнення омонімів, наприклад, словотвір, пристосування запозичених слів до російської фонетичної та правописної системи, конверсія. Він вважає, що омоніми здебільшого не стоять на перешкоді порозумінню, оскільки в мові завжди є можливість уникнути непорозумінь. Часом у цьому допомагає наголос,

⁸ *Ducháček Otto*. O vzájemném vlivu tvaru a významu slov. S.47.

⁹ Там само. S.11.

¹⁰ Там само. С.38.

¹¹ *Forman M.* Homonyma // Ruský jazyk. Časopis pro vyučování ruštině na československých školách. Ročník VI, N 8, 1956. S.344.

проте це не вирішує проблеми, коли йдеться про читачів, яким доводиться мати справу з омографами. На думку чеського дослідника, варто звернути увагу лексикографів на те, щоб цю категорію слів виділяти хоча б зірочкою, як це зробили упорядники “Настольного російсько-чеського словника” (1958). Ще один спосіб – диференціація за допомогою різних суфіксів або заміна омоніма синонімом. М.Форман дає рекомендації щодо роботи з омонімами у шкільній практиці та звертає увагу на існування “чесько-російських омонімів”, тобто лексем, які однаково чи дуже подібно звучать, але мають різне значення. Однак глибше на цьому питанні він не зупиняється, зазначивши, що воно може бути предметом окремого дослідження.

У своїй науковій роботі чеські та словацькі мовознавці в основному спиралися на дефініції омонімії О.Реформатського та О.Ахманової. Проте, наприклад, В.Шмілауер вважав справжніми омонімами лише ті слова, походження яких цілком різне¹². Також ж погляду дотримувався і Е.Пауліні, який у “Словацькій граматиці” дав своє визначення омонімів: “Це слова, що однаково звучать, але мають різне значення і різне походження”¹³. Досить широка дефініція омонімів належить Л.Дюровичу¹⁴ – це “два або більше слів, що складаються з тотожних фонематичних рядів, але відрізняються значенням, граматично, або ж і значенням, і граматично”. Л.Дюрович допускає також омоніми, які відрізняються тільки граматичною функцією, але мають при цьому однакове значення. Щоправда, згодом автор відійшов від цього твердження, про що згадує Ш.Пеціар¹⁵.

Досліджуючи омонімію префіксальних дієслів та омонімію дієслівних префіксів, словацький лінгвіст Ш. Пеціар зауважив, що для змінюваних слів походження не є критерієм омонімії, бо в сучасній словацькій мові існує багато омонімів, які утворилися внаслідок розщеплення значення первісно одного слова, тобто мають спільне походження¹⁶. Крім того, він вказує на численні приклади смислового зближення і злиття первісно різних лексем. Це явище характерне для різних мов і має назву “так звана народна етимологія”. Пеціар дотримується погляду, що омоніми теж належать до історичної мовної категорії, що розвивається та змінюється.

Розглядаючи проблему лексичної омонімії, словацький мовознавець відзначає відсутність єдиного підходу лексикографів до подачі омонімів у словниках, що є наслідком недостатньо повного теоретичного опрацювання надзвичайно важливого питання – розмежування омонімії та полісемії. Більшість лінгвістів критерієм цього вважали походження слів, від якого й залежить: вважати смислово різницю семантичним варіантом (або семантичною формою) одного і того ж слова чи значенням різних слів. Таким чином, омонімами називали тільки різні за походженням слова, фонетична подібність яких випадково збігалася в результаті фонетичних, морфологічних і словотворчих процесів. Такі так звані етимологічні омоніми визнають практично всі мовознавці і ділять їх на повні та часткові (омоформи). Але практика показує, що не всі омоніми мають різне походження, а тому з’явився ще один термін – історичні омоніми, тобто такі, які в ході історичного розвитку утворилися з різних значень колись єдиного слова.

¹² Šmilauer V. Zásoba slovní a význam slov. Praha, 1953. S.127.

¹³ Pauliny E. Slovenská gramatika. Martin, 1955. S.112.

¹⁴ Ďurovič L. Homonyma v slovníku // Lexikografický sborník. Bratislava, 1953. S.66.

¹⁵ Pečiar Štefan. O homonymitě neohybných slov // Slovenská reč 20, 1955. S.339–340.

¹⁶ Pečiar Štefan. O homonymii predponových slovies // Slovenská reč 26, 1961. S.337.

Поняття історичної омонімії, за Ш.Пеціаром, спирається на той факт, що значення слова (причому це стосується і слів з багатьма значеннями) утворюють певну систему, в якій кожне наступне значення має щось спільне з попереднім, а всі ці значення поєднує якість основне уявлення. Як тільки цей взаємозв'язок між деякими значеннями слова зникає, багатозначне слово розщеплюється на омоніми¹⁷. З цього приводу цікавою є теорія Б.Трнки: “Якщо значення слова поєднані перехідними значеннями, вони вважаються в мовній свідомості єдиним словом і тоді говоримо про полісемію слів. Коли ж існують значення настільки різні, що не містять в собі жодних спільних уявлень, в такому випадку йдеться про омонімію”¹⁸.

Саме втратою “перехідного значення” чи “перехідної семантичної ланки” прихильники історичної омонімії пояснюють розщеплення – в окремих випадках – багатозначного слова на два чи більше омонімів.

Проблема розмежування полісемії та омонімії не лише теоретична. Без чітких критеріїв на лексикографів чагує небезпека або штучно об'єднати в одній словниковій статті декілька різних слів, або ж, навпаки, штучно поділити слова на омоніми. Саме це можна спостерігати в багатьох словниках, виданих як у колишньому СРСР, так і в Чехословаччині. Відчувається великий суб'єктивізм у підході упорядників до цього питання, а також недостатньо глибоке дослідження лексико-семантичних особливостей. Слід відзначити, що дискусія, розгорнута навколо цього питання радянськими лексикографами, мала чималий вплив на слов'янське мовознавство загалом і на чеське та словацьке, зокрема. Проте проблема ця до кінця не вирішена і досі. Саме тому, на нашу думку, створення фахових словників омонімів, як внутрішньомовних, так і міжмовних, має велику перспективу і є вельми актуальним.

Морфологічній омонімії в чеській мові присвятила своє дослідження М.Тешітелова. Вона вказує на те, що в мові помітне намагання обмежити кількість мовних засобів і використовувати їх з найбільшою доцільністю¹⁹. Така економія в мові передбачає, на думку М.Тешітелової, вживання одного слова в різних ситуаціях. Але такого роду економію слід розглядати принаймні з двох точок зору – з позиції мовця або автора тексту, з одного боку, та з погляду слухача (читача) – з другого. Останній теж бажає стислості (лаконічності), але за умови, що інформація, передана за допомогою мовних засобів, буде однозначною і не вимагатиме додаткових зусиль для її засвоєння. Тут і постає проблема омонімії, яку М.Тешітелова дефінує як “тотожність форми при функціональному розрізненні”²⁰. Проявляється вона як у лексиці, так і в граматиці, властива всім планам мови, тому можна виділити два основні типи омонімії – лексичну та граматичну. Що стосується чеської мови, то, на думку автора, лексична омонімія у ній має специфічний, скоріше негативний характер і трактується як явище дефектне, другорядне, якого варто позбуватися, або, в кращому випадку, використовувати в каламбурах та анекдотах. При цьому дослідниця посилається на працю Б.Трнки “Про омонімію, її терапію та профілактику”²¹, хоча й констатує, що в англійському, французькому, німецькому мовознавстві омонімія посідає

¹⁷ Peciar Štefan. O homonymii predponových sloviess. S.342.

¹⁸ Trnka B. Bemerkungen zur Homonymie, TCLP 1V. S.153.

¹⁹ Těšitelová Marie. O morfoložické homonymii v češtině. Rozpravy Československé Akademie věd. Ročník 76 – sešit 8. Praha, 1966. S.5.

²⁰ Там само.

²¹ Trnka B. O homonymii, její terapii a profylaxi. ČMF 17. Praha, 1931. S.111.

особливе місце і постійно перебуває під пильною увагою лінгвістів, зокрема при розгляді можливостей машинного перекладу.

Незважаючи на певний інтерес до питань граматичної омонімії, якій в чеському мовознавстві присвятили увагу К.Рохер “Грамматичний ріст і розвиток чеського іменного відмінювання”²², В.Скалічка “Розвиток чеського відмінювання”²³, П.Сгалл “Система відмінкових закінчень в чеській мові”²⁴, М.Докуліл “Чеський словотвір”²⁵, а проблемою синтаксичної омонімії займався Ф.Данеш “Досвід теоретичної інтерпретації синтаксичної багатозначності”²⁶, М.Тешітелова вважає, що назагал слависти приділяють мало уваги граматичній омонімії, про що свідчать обмежені відомості про неї в загальних граматиках.

Згідно з концепцією М.Тешітелової, граматична омонімія в чеській мові – явище поширене, природне та системне, у процесі економії мови воно відіграє визначну роль²⁷. Автор встановлює критерії розуміння “слова” та його окремих частин, розглядаючи слово як лексико-граматичну одиницю, в якій корінь має переважно лексичне значення, а закінчення – граматичне. З її точки зору, морфологічну омонімію слід досліджувати як у системі мови, так і в контексті, використовуючи статистичні методи, оскільки йдеться про омонімію як фактор економії, який необхідно характеризувати квантитативно. У цьому зв’язку варто навести інші розвідки М.Тешітелової на згадану тему, а саме “Про економію висловлювання (на матеріалі іменників у чеській мові)”²⁸ та “Частотність слів і форм у творі “Життя і творчість композитора Фолтина” Карела Чапека”²⁹.

З морфологічною омонімією тісно пов’язана омонімія словотворча. Вона теж стосується основи слова або словотворчих морфем (суфіксів і, рідше, префіксів). Ця тема висвітлена в наступних працях М.Тешітелової – “Питання омонімії слів і словесних форм, які розрізняються лише написанням “і” та “у”³⁰ і “Префіксальний словотвір іменників у чеській мові”³¹.

У результаті дослідження автор дійшла висновку, що існують два типи морфологічної омонімії, або два типи омонімічних форм:

1) омоніми справжні, в яких проявляється тотожність форми в межах системи одного слова (лексеми);

2) омоніми несправжні – тотожність форми в межах двох і більше систем.

На думку М.Тешітелової, зазначені типи по-різному модифікуються і застосовуються залежно від характеру окремих видів слів³².

²² Rocher K. Gramatický růst a vývoj českých deklinací jmenných. Praha, 1934.

²³ Skalička V. Vývoj české deklinace. Praha, 1941.

²⁴ Sgall P. Soustava pádových koncovek v češtině // Slavica Prag. 11, 1960. S.65–84.

²⁵ Dokulil M. Tvoření slov v češtině. Praha, 1962.

²⁶ Daneš F. Опыт теоретической интерпретации синтаксической многозначности // V. Jaz.6, 1964. S.1–15.

²⁷ Těšitelová Marie. O morfológické homonymii v češtině. S.6.

²⁸ Těšitelová Marie. Об экономии высказывания (на материале омонимии имен существительных в чешском языке) // Sb. Prague Studies in Mathematical Linguistics. Praha, 1966. S.65–80.

²⁹ Těšitelová M. Frekvence slov a tvarů ve spise “Života dílo skladatele Foltýna” od Karla Čapka // NŘ 32, 1948. S.126–130.

³⁰ Těšitelová M. Otázky homonymie slov a slovních tvarů rozlišených jen psaním i a y // SaS 25, 1964. S.201–212.

³¹ Těšitelová M. Předponové tvoření substantiv v češtině // Tvoření slov v češtině 11. Praha, 1966. S.695–727.

³² Těšitelová Marie. O morfológické homonymii v češtině. S.87.

Теоретичні питання лексичної омонімії заторкнула у своїй статті словацька мовознавець М.Іванова-Шалінгова. На підставі дослідження багатьох праць з лексикології, словників омонімів, а також інших одномовних чи кількомовних словників, вона доходить висновку, що в лінгвістичній теорії та практиці немає більш суперечливого явища, ніж омонімія, бо з приводу дефініції цього явища існує так багато протилежних поглядів³³. Дослідниця знаходить у словацькій мові чимало прикладів лексичного суплетивізму, що дає підстави вважати омонімію явищем природнім і не випадковим. Однак, на думку автора, не варто поняттям “омонімія” охоплювати омофонні, омографні та оморфні явища. М.Іванова-Шалінгова погоджується з Н.М.Шанським, який рекомендує чітко відрізняти лексичну омонімію від омофонії, омографії, паронімії, оморфії, а також визнавати наявність словотворчої омонімії³⁴.

Існує також історичний підхід до омонімії, згідно з яким у мові в результаті певних історичних змін (фонетичних або семантичних) розвивається омонімічний конфлікт. Внаслідок цього з'являються “неприємні” омоніми, які відкидає сама мова і цим спричиняє лексичний суплетивізм та зникнення двозначного омоніма. Прихильники цього методу – С.Ульманн, Дж.Лаєнс черпають приклади з історичних досліджень французької, англійської та інших індоєвропейських мов. Деякі їх послідовники явище омонімії вважають діахронним, а отже, відносять його до проблематики історичного мовознавства, замість того, щоб розглядати омонімію з точки зору синхронії. М.Іванова-Шалінгова, опонуючи такій точці зору, вважає лексичну омонімію явищем системним, оскільки омоніми є органічною часткою мовної системи і мають своє відбиття в окремих підсистемах – семантичній, словотворчій³⁵.

Дослідниця подає дефініцію лексичної омонімії, прийняту ще Ч.Баллі, за якою лексичними омонімами є слова, знаки, що мають однакову за звучанням форму і різне значення. На її думку, цю дефініцію слід поєднати з логічною площиною – з одного боку, і з прагматичною (іноді її ще називають сигматичною або денотантною) – з другого. Це означає, що в логічній площині двом омонімам відповідають два поняття, а в прагматичній площині – два різні денотати (предмети, явища). Недоліком усіх попередніх дефініцій М.Іванова-Шалінгова вважає те, що явище лексичної омонімії виділяють лиш у мовній (звуковій та графічній), а також семантичній, змістовій площині. Вона виділяє три незаперечні, на її думку, як з теоретичної, так і практичної точки зору площини:

- 1) площина мислення (змістова, логічна);
- 2) площина мови (мовних одиниць, або омонімічних лексем);
- 3) площина реальності, денотатів (її робоча назва – прагматична площина, яка служить для перевірки явища омонімії від площини мислення аж до площини об'єктивної реальності³⁶).

Проте автор відмовляється визнавати критерій, згідно з яким безсумнівними омонімами є два фонетично формально подібні слова (або і більше слів), які належать до різних частин мови³⁷. У випадку омонімічної пари лексем, кожна з них, за її концепцією, треба сприймати комплексно, тобто як набір лексично-семантично-

³³ *Ivanová-Šalínková M.* Teórie lexikálnej homonymie // SaS XL1 č. 3, 1980. S.217.

³⁴ *Шанский Н.М.* Очерки по русскому словообразованию и лексикологии. М., 1959. С.157–162.

³⁵ *Ivanová-Šalínková M.* Teórie lexikálnej homonymie. S.218

³⁶ Там само.

³⁷ Там само. С.219.

граматичних і звукових компонентів та як сукупність парадигматичних форм. М.Іванова-Шалінгова не вважає можливим співставляти як рівноцінні одиниці форму дієслова та іменника, чи прикметника та прислівника. Їх вона не сприймає як самостійні омонімічні лексеми, а відносить хіба що до історичних або випадкових омофонів³⁸.

Лексична омонімія, вважає дослідниця – явище значно складніше, ніж випадкова чи не випадкова омофонія або омографія. Визначається вона багатьма критеріями з різних площин як мовних, так і позамовних, причому необхідною вимогою до омонімів чи омонімічних рядів є однорідність форм та мовних площин. Чітке розмежування явища омонімії та споріднених (омофонії, омографії, омоформії) і неспоріднених (полісемії, метонімії, метафоризації) явищ допоможе при типології та класифікації омонімів³⁹. Виходячи з цього принципу, М.Іванова-Шалінгова відносить до лексичної омонімії передусім велику групу омонімів, які належать до певних частин мови (іменникові, прикметникові, дієслівні та ін.). Як особливу групу вона виділяє фразеологічні та словотворчі омоніми.

Надзвичайно важливим, особливо для лексикографів, залишається питання розмежування полісемії та омонімії. У лексикографічній праці необхідно визначити поняття слова як основної одиниці лексичного складу мови. На думку Ш.Пеціара, слово об'єднує в собі три складові: 1) лексичне значення або взаємозалежних декілька значень; 2) граматичні значення, чи граматичні функції, виражені певною граматичною формою; 3) матеріальну “звукову оболонку” (за певних умов її може замінити графічний відповідник)⁴⁰. Він вважає, що тотожність слова слід досліджувати з позиції

лексичного значення, адже однаковий звуковий комплекс (фонематичний ряд) може мати декілька, часто дуже різних лексичних значень, але це не заважає сприймати його як одне слово. В такому випадку йдеться про багатозначність слова, тобто про полісемію. Отже, полісемія – це результат розвитку і збагачення смислового значення слова при збереженні його тотожності. Проте іноді звукова відповідність слів настає внаслідок випадкового збігу двох чи більше різних за походженням лексем на

певному етапі мовного розвитку. Це можуть бути фонетично змінені основи слів або запозичення слів з інших мов, пристосовані до фонетичної системи рідної мови. У цьому випадку ми маємо справу з історичними омоніміями, на думку Ш.Пеціара, не враховує критерію розмежування полісемії та омонімії. Саме тому він погоджується з визначенням Е.Пауліни щодо “етимологічних” омонімів, що є, по суті, традиційним розумінням цього явища, а також з новішою теорією існування “історичних” омонімів, які виникають внаслідок розщеплення значень полісемічних слів. Найчастіше джерелом виникнення нових історичних омонімів стають зміни в семантичній структурі полісемічних слів, при яких втрачається семантичний зв'язок якогось значення або декількох значень з основним значенням слова⁴¹. Розпад полісемічних слів на нові історичні омоніми може відбутися не лише в результаті семантичних змін, а й через формальні зміни, коли, наприклад, переноситься або й зникає межа між морфемами в слові при певному значенні. Найважливішим фактором при розмежуванні полісемії та омоні-

³⁸ Ivanová-Šalíngová M. Teórie lexikalnej homonymie. S.220.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Peciar Štefan. Vzťah polysémie a homonymie // SaS č. 2, 1980. S.86.

⁴¹ Там само. S.87.

мії, вважає словацький мовознавець, є позамовна дійсність, тобто якщо названі предмети та явища позамовної дійсності не мають жодних спільних властивостей, то і в значеннях слів на їх позначення не можуть з'являтися спільні риси, які об'єднали б їх значення в єдиній семантичній структурі полісемічного слова. Тому тут не може бути мови про полісемію, а лишень про омонімію. Полісемія передбачає існування двох або кількох близьких значень, що мають спільні риси, а для цього необхідно, щоб названі предмети та явища дійсності мали спільні властивості, відображені в значеннях слів⁴². У вирішенні цієї проблеми цінним є практичний лексикографічний досвід, який засвідчує, що полісемія виникає здебільшого в результаті перенесення метафоричного чи метонімічного значення, а також його розширення або звуження. Але на цьому можливості виникнення полісемії, звісно, не вичерпуються. Ш.Пеціар доходить висновку, що зв'язок полісемії та омонімії не закріплюється раз і назавжди, але розвивається разом з мовою. Тому не може існувати абсолютної межі між полісемією та омонімією. Щоб уникнути суб'єктивізму в цьому питанні слід дотримуватися

чітких об'єктивних критеріїв. Проте, зрозуміло, ця проблема завжди залишається актуальною як для лексикографів-практиків, так і лексикологів-теоретиків.

Словацький мовознавець В.Бланар, порівнюючи лексику слов'янських мов, теж звертався до проблеми полісемічності та омонімічності слова. Він вважає, що для не-термінологічної частини основного лексичного запасу мови властива полісемічна смислова структура⁴³. У полісемічному слові з однією лексемою поєднується декілька сем, які, зазвичай, мають одну або декілька спільних семантичних ознак (архісем) і відрізняються специфікаційною ознакою чи ознаками. Якщо семантичні ознаки віддалені настільки, що не видно смислового взаємозв'язку (йдеться про слова з спільним етиномом) або ж значення слова відійшли внаслідок розвитку даної мови, можна говорити про омоніми. Полісемію та омонімію, згідно з В.Бланаром, неможливо чітко розмежувати, оскільки це яскравий зразок безперервних (спадкоємних) стосунків у мові, саме тому лексикографи в кожному окремому словнику таксативно вказують на те, які лексеми вважаються омонімами⁴⁴. Іноді у зв'язку з цим вказується лише на багатозначність слова, бо досі не вдалося чітко встановити, які види семантичних ознак заміняють смислову близькість (спорідненість) сем у межах однієї полісемічної структури і коли втрачається смисловий взаємозв'язок. Однак, на думку словацького лінгвіста, терміном "багатозначність" не вирішиться ця важлива для лексикографії проблема, допомогти може лише семантичний аналіз, тобто дослідження слова з точки зору словотвору, аналіз його лексичних зв'язків та розташування відповідних слів у часткових лексико-семантичних системах⁴⁵.

Далі В.Бланар аналізує семантичну інтерпретацію формальної структури похідних слів. У випадку, коли в полісемічній структурі одна сема віддаляється від історично первісного словотворчого значення і стає вихідною точкою для нового словотвірного ряду, йдеться про переростання полісемії в омонімію⁴⁶. Проте усе це розглядалося в парадигматичній площині, а в сучасному лінійному ланцюгу мовної

⁴² Peciar Štefan. Vzťah polysémie a homonymie. S.88.

⁴³ Blanar Vincent. Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska. Bratislava, 1993. S.20.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само. С.20.

⁴⁶ Там само. С.21.

послідовності використовуються і синтагматичні зв'язки. Властивість слів вступати у різні синтагматичні стосунки дуже різна і належить до надзвичайно важливих характеристик слова, вважає В.Бланар. Зміст лексичної одиниці вміщує описи структур, в яких дана лексична одиниця може/не може вживатися. В синтагматичних об'єднаннях відбиваються зв'язки між предметами у всіх сферах дійсності. Зміни у звичайних зв'язках слова, наприклад, розширення чи звуження семантичних класів актантів, є першими показниками смислових переміщень⁴⁷.

Полісемія, за теорією словацького мовознавця – з одного боку, це економічний спосіб, за допомогою якого, при обмеженій кількості форм у мові, можна передати більше значень і функцій. З другого боку, її можна розглядати як прояв асиметрії між формою і змістом, що динамізує лексико-семантичний розвиток. Вирішення цього протиріччя проявляється редукцією полісемії та унезалеженням сем шляхом омонімії. Полісемія ж, головним чином, стосується лексичних елементів основного словникового складу мови – такий висновок на підставі дослідження літературної словацької мови робить В.Бланар⁴⁸.

Огляд публікацій чеських та словацьких учених на тему “омонімія та полісемія”, звісно, не претендує на вичерпність. Автор ставила за мету показати коло зацікавлень славістів Чехії і Словаччини в дослідженні такого надзвичайно цікавого і притаманного усім мовам явища, як омонімія, показати інші трактування його дефініції. Усі розглянуті в статті праці присвячені внутрішньомовній омонімії, але це не означає, що мовознавці цих країн не цікавляться проблемою міжмовної омонімії. Щоправда, таких праць значно менше, і в них здебільшого опрацьовані питання чесько-польських та чесько-російських лексичних зв'язків. Оскільки в коло зацікавлень автора цієї статті входить дослідження чесько-української міжмовної омонімії, то розгляду подібних праць чеських учених присвячено окрему наукову розвідку. Опрацювання цієї частини словникового складу споріднених мов є актуальним і необхідним, особливо для лексикології та лексикографії, але чи не найбільшу потребу в цьому відчувають теоретики і практики перекладу, як, зрештою, і викладачі іноземних мов (в даному конкретному випадку – чеської в Україні та української – в Чехії). Авторіві відомо, що останнім часом у Чеській республіці зріс інтерес до української мови; на Мораві, зокрема, відкрилися нові кафедри україністики, а отже, питання чесько-української омонімії як складової частини лексичної системи обох мов вимагає теоретичного і практичного опрацювання. Підвищені вимоги до активного володіння усною та письмовою мовою, потреба в удосконаленні перекладів вимагають детального дослідження, теоретичного пояснення причин міжмовної омонімії, яка є своєрідним гальмом для доброго опанування хоча й спорідненою, проте чужою мовою.

⁴⁷ *Blanar Vincent*. Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska. S.21.

⁴⁸ Там само. S.30.